

MÚHELYMUNKA

Molnár Adrienne

AZ ÖTVENHATOSOK MÁSODIK NEMZEDÉKE

Intézetünk Oral History Archivumában „Az ötvenhatosok második nemzedéke” címmel új kutatás indult, amelyben az '56-os forradalom után elítéltek gyermekeinek sorsát kívánjuk vizsgálni.¹ A következő kérdésekre keresünk választ: Mit jelentett a szülő elítélése a gyermek, a család számára? Milyen következményei voltak a megtorlásnak a család, a gyermek életében? Milyen formális és informális reakciói voltak a családnak, a szűkebb és tágabb társadalmi környezetnek (iskola, lakóhely, kortárs csoport, barátok, munkahely) a megtorlásra, illetve mindegyik milyen volt a gyermek viszontreakciója? Az elítéltek hozzátartozói hogyan élték át és dolgozták fel a történeteket? Milyen forradalomkép alakult ki a gyermekekben, és az folyamatosan hogyan formálódott a Kádár-rendszerben, illetve a rendszerváltáskor? Folyamatában vizsgáljuk mind az '56-tal és az elítélt szülővel kapcsolatban megélt történéseket, mindezek hatását az egyén sorsára.

A vizsgálatban hatvan kivégzett és börtönbüntetésre ítélt személy – a szülő elítélésékor kiskorú – gyermekével készítünk életútinterjút. A mintát az '56-os Intézet adatbázisának – kivégzettek és börtönbüntetésre ítélték periratai, OHA-interjúk – felhasználásával állítottuk össze. Ha nem alkalmaztunk is matematikai értelemben vett reprezentációt a megtorlást szenvedettek társadalmi összetételére nézve, arra törekedtünk, hogy mintánkban minden társadalmi réteg képviselve legyen.

Kutatásunk egyaránt alkalmaz pszichológiai, szociálpszichológiai és történet-szociológiai megközelítést. Az interjúkban a hangsúlyt a személyes sorsra, az individuálisan megélt problémákra helyezzük, természetesen történelmi keretbe ágyazva. Egyéni életsorsokat vizsgálunk, amelyek alapján a kutatási témára vonatkozó tendenciák és az ezen belüli variánsok leírhatók lesznek. A kutatás alapján reményeink szerint megválaszolhatjuk majd azt a kérdést is, hogy egy, a Kádár-rendszerben felnövő, helyzeténél fogva megkülönböztetett társadalmi csoportban hogyan él az '56-os forradalom szellemisége, és elemezhető lesz, hogy a magyar társadalom negyven éven keresztül hogyan kezelte '56-ot mint történelmi és politikai eseményt, valamint az '56-os elítélteket mint e történelmi esemény szereplőit.

---

¹ A kutatás az OTKA T 018096 sz. kutatási program keretében és a Soros Alapítvány támogatásával készül.
Részvevői: Hoffmann Gertrúd, Kozák Gyula, Kőrösi Zsuzsanna, Molnár Adrienne.

Várakozásunk szerint e kutatással bepillantathatunk majd a Kádár-rendszer működési mechanizmusába és mentalitástörténetébe is. Az elitáltak hozzátartozóinak hatósági „kezelése” – például továbbtanulásuk vagy elhelyezkedésük megakadályozása s ennek módja – helyi vagy országos méretekben megfigyelhető hasonlósága támpontokat nyújthat annak tisztázásához, hogy ilyen kérdésekben létezett-e központi elhatározás és pártutasítás, vagy bizonyos irányelvek, precedensek alapján a párt- és a tanácsi apparátus maga találta meg a „helyes” megoldásokat. Végül ígéretesnek látszik a kutatás azáltal is, hogy egy olyan speciális társadalmi csoportot vizsgálunk, amelynek tagjai nem voltak szereplői a forradalomnak, s a megtorlásnak sem voltak közvetlen érintettjei, ezért ebben a vonatkozásban mentalitásukban közelebb állnak a társadalom egészéhez, mint a forradalom szereplőihöz. Ugyanakkor közvetett érintettségüknél fogva mintegy sűrítve tükrözik a társadalomnak a fennálló rendszerhez és a hatalomhoz való viszonyát. A társadalom többi tagjával kapcsolatba kerülve mintegy szeizmográfként működtek, létükkel is állásfoglalásra, megnyilatkozásra kényszerítették őket. A teljes kutatás várható eredményei tehát a Kádár-korszak társadalmának és hatalmi viszonyainak egy szeletéről nyújthatnak majd fontos információkat és további következtetésre alkalmas adatokat. Legalábbis erre lehet következtetni a már elkészült interjúk alapján.

Eddig tizennyolc életútinterjú készült el, nyolc kivégzett, tíz internált vagy rövidebb-hosszabb börtönbüntetésre ítélt gyermekével.² Tizenöt életútinterjút dolgoztunk fel³ (nyolcat kivégzett, hetet börtönbüntetésre ítélt gyermekével), ennek alapján összegezzük a kutatás első tapasztalatait.

*

Az '56-os forradalomhoz, illetve a megtorláshoz való viszonyról, a személyes traumák hatásáról már az interjúalanyok első megkeresésekor kaptunk jelzésszerű, esetenként nagyon határozott információkat. A megkeresettek közel egyhatede elzárkózott attól, hogy elmondja emlékeit. Általában arra hivatkoztak, hogy a múlt felidézése nagyon felkavarná őket, de volt, aki azért nem vállalkozott az interjúra, mert fél. Fél szembe-sülni a múlttal, vagy fél attól, hogy még mindig nem lehet nyíltan beszélni arról, ami velük történt, s van, aki újra fél, mert szerintük '94-ben azok kerültek hatalomra, akik több mint harminc éven keresztül a megtorlás aktív irányítói vagy passzív támogatói voltak. Az interjút adók többségének viszont megkönnyebbülést jelentett, hogy végre valaki meghallgatta őket, hogy végre a „kisemberek” élettörténetét is megörökíti valaki, nemcsak a vezető politikusokét, s egyben reménykednek abban, hogy ily módon is emléket állíthatnak a megtorlás áldozatául esett szülőnek. Voltak, akik az interjú során gondolták át először az évtizedek óta elfojtott élményeiket, emlékeiket, ezért fokozott empátiával kellett interjúalanyainkat átsegítenünk az első szembesülés nehézségein.

² Az interjúk annotált jegyzékét lásd a 403. oldalon.

³ Az interjúalanyok és szüleik adatait tartalmazó táblázatot lásd a 280–281. oldalon.

Már az eddig elkészült interjúk alapján lényeges különbségek rajzolódnak ki a megtorlás kezelésében, az életstratégiák kialakításában és az interjúalanyok életútjában. Az úgynevezett szociológiai kemény változók – a nem, az életkor, a lakóhely, a szülő, illetve az interjúalany társadalmi státusa – segítségével jól elkülöníthető csoportokat alakíthatunk ki, s ugyancsak meghatározozó jelentőségű csoportképző az a tőke – érzelmi, kulturális, anyagi és szociális –, amellyel a család a megtorlás idején rendelkezett. Ezen változók menti különbségek leírása a kutatás későbbi fázisának feladata, most csak néhányat jelzünk közülük.

Összegzésünket az idő dimenziója mentén végezzük, hiszen folyamatot vizsgálunk. Az idő három szakasza esetünkben az *akkor* (a forradalom napjaitól a szülő elítéléséig tartó időszak), a *közben* (a Kádár-korszak, amelynek lezárása 1989), a *most* (a jelen, vagyis az interjúkészítés ideje, amely értelmezi, integrálja az *akkort* és a *közben* is).

I. AKKOR (A FORRADALOM NAPJAITÓL A SZÜLŐ ELÍTÉLÉSÉIG TARTÓ IDŐSZAK)

Azok, akiknek vannak emlékeik a forradalom előtti időkből, jó családi légkörre, gyönyörű gyerekkorra emlékeznek, ideális család- és apaképet idéznek fel. A család a stabilitást és a biztonságot jelentette. Az apa a családok többségében foglalkozott, játszott a gyerekekkel, műveltebb, okosabb, dolgozóbb volt, mint más családokban. A többség társadalmilag elismert és közvetített apaképet őriz. Az emberek többségének emlékezetében a gyermekkor megszépül, valószínű, hogy interjúalanyaink a későbbi veszteség miatt még inkább megszépítik a megtorlás előtti időszakot.

A boldog gyerekkorba hasít bele a forradalom. A megélt '56-os élmény kevés, s természetesen a gyermeki lét által is erősen torzított, hiszen interjúalanyaink többsége akkor nagyon fiatal volt. (Egyikük a forradalom után született.) A hat évnél fiatalabbaknak nincs közvetlen megélt élményük. Az idősebbek a mindennapi életüktől eltérő eseményekre, hangulatokra emlékeznek; tankokra, lövöldözésre, a szülők izgatottságára, házkutatásra, szovjet katonákra, pufajkásokra, s néhány konkrét eseményre is, amelynek maguk is szemtanúi voltak, vagy a szülőktől, a rádióból hallottak róla. (Apja elvitte a Kossuth téri tüntetésre; látta, hogy leverik a vörös csillagot a tanácsháza tetejéről; sorban állt kenyérért; jelen volt egy lincselésnél; forradalom van az országban, rendet kell tartani; fontos, hogy fegyver ne jusson illetéktelenek kezébe stb.)

Az emlékek többsége a félelmet, az izgatottságot idézi. A gyermekek együtt éltek a történésekkel, s nagymértékben a szülőktől függött, hogy abból mit és hogyan regisztráltak, mit értettek meg. A szülők egy része maga sem mindig igazodott ki az eseményekben, ezért gyermekének sem tudott magyarázatot adni, még akkor sem, ha szándékában állt.

A szülő '56-os tevékenységéről szerzett *akkori* ismeretek is elsősorban életkorfüggőek. Többen az apa '56-os tevékenységéből csak azt érzékelték, hogy az apa elment, izgatott volt, az apa egyszeriben fontos lett a környezet számára. Azok, akik a szülő tevékenységének tartalmáról már *akkor* is rendelkeztek információkkal, elsősor-

ban pozitív, emberbaráti cselekedeteket említenek. (Az apa helytállt, rendet tartott a káoszban; segített a menekülőknél; emberek életét mentette meg; a szabadságért harcolt; azt akarta, hogy menjenek ki az oroszok.)

A forradalomban pozitív szerepet játszó, „a szabadságért, az igazságért harcoló” apát hamarosan letartóztatták. Többeknek nincs közvetlen élményük apjuk letartóztatásáról, mert még nagyon fiatalok voltak, vagy nem voltak jelen a letartóztatásnál. Akik jelen voltak, arra emlékeznek, hogy – többnyire éjszaka – rendőrök, katonák, pufajkások jöttek, házkutatást tartottak, a gyermeket felriasztották álmából. A gyermekek többsége mindezt tragikusan fogta fel, nem értette, mi történik. Néhányan arra emlékeznek, hogy a család számított a letartóztatásra, felmerült a disszidálás lehetősége is, de nem éltek vele. Nem tartották magukat bűnösnek, tettükért vállalni akarták a következményeket, és hazaszeretetük, valamint a családjukért érzett felelősségük is itthon tartotta őket. A kivégzettek gyermekeinek egy része apjáról utolsó képként a letartóztatás egy pillanatát őrzi, amely szerint az apák méltóságteljesen viselték a történeteket. „A szobaablakban borotválkozott, be volt pamacsolva az arca, amikor jöttek érte a rendőrök. Megmosdott, felöltözött, elkészönt tőlünk, és elment. Nem is ellenkezett. Mi, gyerekek nem is láttuk utána soha többé.” „Édesapa elbúcsúzott mindegyikünkötől. Legyünk jók, fogadjunk szót édesanyának, emlékezzünk rá szeretettel – azt hiszem, ezt mondta.”

Az apa ellen folyó per aggodalommal töltötte el a családokat, s a kulturális, az anyagi és a kapcsolati tőkájuk függvényében cselekedtek az apa megmentése, büntetésének enyhítése érdekében. Egyesek a barátok segítségét kérték, mások „felsőbb” kapcsolatokat kerestek, ügyvédet fogadtak, jószágaikat, ingóságait értékesítették, hogy az ügyvédi költségeket fedezhessék.

Az anyák többsége tájékoztatta gyermekét az apa ellen folyó eljárásról, valamint az ítéletről is. Ketten nem hitték el, hogy kivégezték apjukat, azt remélték, hitték, hogy a Szovjetunióba vitték, s egyszer csak váratlanul betoppan.

II. KÖZBEN (A KÁDÁR-KORSZAK IDŐSZAKA ÉS 1989)

Ebben a harminc évet felölelő időszakban vált a gyermek felnőtté, illetve élte felnőtt életét. A probléma kezelésében természetesen elsődleges szocializációs terep a család volt, itt dőlt el, hogy a gyermek fel tudja-e dolgozni, s ha igen, hogyan, az őt ért traumát. A másik szocializációs terep a társadalom különböző intézményei (iskola, katonaság, munkahely), valamint a szűkebb és tágabb környezet, amely egyszerre volt ellenséges és támogató is egyben.

A család

A letartóztatással új fejezet kezdődött a családok életében. Az apa, aki addig a biztonságot jelentette, aki a forradalom napjaiban helytállt, a külső, a hivatalos világ értékrendje szerint egyszeriben bűnössé vált. A családnak a megváltozott helyzetben is *élnie kellett*, cipelve a terhet, amit az apa végleges vagy átmeneti elvesztése jelentett, s viselve a bélyeget, amelyet az apa tette miatt a családra is rásütöttek. Ennek megol-

dása elsősorban az anyákra hárult, akik közül többen állásukat is elvesztették. Az érzelmi teher mellett rájuk szakadt az egzisztenciális teher is, a család eltartása.

Az anyák megpróbálták a család életét korábbi tradícióik szerint tovább vezetni. Egyes családokban a börtönben élő, többeknél a kivégzett apa továbbra is normaként volt jelen a mindennapokban. Az anya bevonta a gyerekeket – életkoruknak megfelelően – a mindennapi problémák megoldásába és a kapcsolattartásba a börtönben lévő apával. Próbálták közösen feldolgozni a családot ért tragédiát, és kialakítani a külvilággal szembeni viselkedési stratégiákat. Másoknál ez csak részben vagy egyáltalán nem sikerült. Ez nagymértékben függött konvertálható tartalékaiktól, attól a tőkétől, amellyel az anyák rendelkeztek. Volt, ahol az anya nem tudta megbocsátani férjének, hogy „elhagyta”. Többen összeroppantak a teher súlya alatt, s betegségbe, alkoholizmusba menekültek.

A gyerekek mai emlékei szerint az anyák – egyikük kivételével, aki '56-ban már nem élt együtt férjével – nagyon szerették férjüket, s a börtönévek alatt is mellettük álltak, beszélőre jártak, csomagot küldtek. Eddigi interjúalanyaink szülei közül senki sem vált el, a kivégzettek özvegyei általában nem mentek újra férjhez, s ha igen, csak akkor, ha a gyerekek felnőttek. Nem tartjuk elhamarkodottnak kijelenteni, hogy az anyák a csonka családokban is igyekeztek megőrizni a korábbi status quót, s erejüket meghaladóan is vállalták a történelem által rájuk kirótt szerepet.

A magukra maradt házastársaknál négy kiállási típus vázolható az eddigi interjúk alapján: 1. Vállalja férje tettét, azonosul vele, büszke rá, minden helyzetben kiáll mellette. 2. A férje tettét nem mérlegeli, azt esetleg nem is ismeri, de a lehetőségeihez képest mindent megtesz a férjéért. 3. Bár úgy vélekedik, hogy a férjének nem kellett volna részt vennie a forradalomban, hiszen a családos ember elsősorban a családjáért felelős, de a feleségnek kötelessége, hogy mindent megtegyen a férjéért. 4. Nem vállalja sem a férje tettét, sem a sorsközösséget vele. (Az eddigi egyetlen ilyen eset nem tipizálható.)

Ezek a helytállási szerepek természetesen alapvetően befolyásolták, alakították a gyermek viszonyát az elítélt apához.

A megtorlás kezelése a családokban

Elsősorban tehát az anyákon múlt, hogy a gyermekek hogyan tudták feldolgozni az őket és a családot ért tragédiát.

Azokban a családokban, amelyekben az anya azonosult a férjével, ismerte férje politikai tevékenységét, egyetértett, esetleg együtt is működött vele, a helyzet egyértelmű volt. Az anya a büntetés időszakában is nyíltan kiállt férje mellett, segítette. A gyermek előtt nem titkolta sem az apa forradalom alatti tevékenységét, sem az ítélet tényét, a gyerekekkel nyíltan kommunikált, kérdéseire válaszolt. A rokonok, a barátok közreműködésével tudatosan alakította a pozitív apa- és '56-képet, támogatta az eligazodást a külső világban, s ezzel oldotta a gyermek félelmét. Ösztönösen vagy tudatosan nevelte a gyermeket az erkölcsi tartásra. A börtönben lévő apával folyamatos volt a kapcsolattartás. A gyerekek leveleket, személyre szóló üzeneteket kaptak apjuktól, ők is írtak neki, részt vettek a csomagok összeállításában, jártak beszélőre. Egyik interjúalanyunk így fogalmazott: „*Amit végül is az egész lényegként és a szüleim*

dicséretére elmondhatok, hogy mindezt úgy tudták nekem megmagyarázni, bennem feloldani, hogy nincs bennem semmi olyan sérülés, ami mostanáig kiható lenne.” Az ilyen típusú családokban a felnövő gyermek a forradalom szellemiségét is azonosulással építette be a saját identitásába.

Azokban a családokban, amelyekben az anya nem volt beavatott, ahol a házastársi kapcsolat ingatag volt, vagy az anya maga sem tudott megbirkózni a reá nehezedő problémákkal, nem tudta feldolgozni az őt ért traumát; a büntetett házastárs miatt érzett szégyent és a következményektől való félelmet közvetítette a gyermeknek is. A gyermek tudta, mi történt, de nem beszéltek róla, elhárították a problémát, ezért a család nem tudta oldani a gyermek félelmét. A gyermek az ilyen típusú családban magára maradt, még kérdezni sem mert, félt, hogy valóban valami bűnt követett el az apja. Volt olyan család, ahol az apa elleni ítélet ugyan nem volt titok a gyermek előtt, de nem támogatták az eligazodásban, ezért a gyermek szintén magára maradt kételyeivel, problémáival. A környezet sem segített, a trauma feldolgozása csak késve történt meg, ha egyáltalán megtörtént. *„Jó pár év eltelt, amíg rájöttem, hogy mi történt, miért kellett annyit dolgoznunk.” „Valahogy az az érzésem volt, hogy ezt a politikát olyanoknak kéne csinálni, akiknek nincsen családja, de ma már másképp látom én is...”*

Ahol a házastárs, a család a gyermek „megkímélése” érdekében titkolta mind az apa tevékenységét, mind az elítélését – távollétét külföldi munkával magyarázták – ott a gyermeket védtelenné tették. Mivel a gyermek megóvása a valóságtól szinte lehetetlen, az igazságot vagy féligazságokat a szomszédoktól, pedagógusoktól, gyermektársaitól tudta meg, ezért biztonságérzete megrendült, szorongóvá vált, s a trauma feldolgozása egyáltalán nem történt meg. Egyik interjúalanyunkkal az iskola igazgatónője közölte, hogy az apja börtönben van, de az anya ezután sem mondta meg az igazat, másikkal a bátyjától tudta meg, hogy az apjuk politikai okok miatt börtönben volt, és kivégezték. *„Végül is, sajnos, nem a családtól tudtam meg az igazságot.”* Oly mértékben háritották vagy elfojtották a problémát, hogy ma sem tudnak beszélni róla, ma sem tudják értelmezni a történeteket. *„A mai napig sem bírom ezt megemésztetni.” „Mintha tört forgatnának a szívemben, ha erre gondolok, erről hallok.”*

A gyermeknek önmagában is tisztáznia kellett, hogy ki is volt az apja. A gyilkos, vagyis az általános, az elfogadott társadalmi normák szerint valóban bűnös apa terhére nehéz lett volna viselni. Egyikük sem tekintette bűnösnek az apját, azok sem, akik szinte semmit sem tudtak a tevékenységéről. A két gyilkosság vádjával elítélt férfi gyermeke sem hitte el az apja elleni vádat (az valójában megalapozatlan is volt). A gyermekekben többnyire a hős, a szabadságért, igazságért harcoló, a helytálló apa képe élt, az apát az igazságtalanság, a politika áldozatának tartották. *„Édesapa meghalt, mert azt akarta, hogy menjenek ki az oroszok. Én nem értettem, azért miért kell meghalni.”* Egyeseknél a háritás, másoknál a mítoszteremtés vagy a mindent megismerni akarás, a valós kép kialakításának szinte görcsös igénye működött. *„Nagyon zavart volna, ha az édesapámról kiderül, hogy embert ölt.” „Nem gyilkos, az apám, tehát én nem egy gyilkos embernek vagyok a gyereke, hanem csak az állam elleni felforgatóé.” „Ő egy eszményért, a magyar népért harcolt.” „Politikai okból ítélték el, tehát nem azért, mert lopott, nem azért, mert meggyilkolt valakit. Azt én egyáltalán nem tekintettem bűnnek.”* Természetesen ezek a vélekedések nem zárják ki azt a véle-

ményt, amit többen megfogalmaztak, hogy édesapjuknak nem kellett volna „beleártania magát a politikába”, vagy hogy gyerekkorukban dühösek voltak édesapjukra, mert elhagyta őket.

Eddig minden családról elmondhatjuk, hogy a külvilág felé titokként vagy tabuként kezelték a problémát. „*A mi titkunk, kifelé nem beszélünk róla, nehogy bajunk legyen.*” „*Tudtam, hogy tudják, beszélhetnék előtük, ha akarnék, de nem beszéltem, mert erős volt a tilalom.*” „*Ha megkérdezik, vállalom, de én nem jelentkezem, hogy kérem, én ilyen vagyok.*” Az interjúalanyok környezetében sokukról a rendszerváltás után tudták meg, hogy az édesapjuk '56-os politikai elítélt volt. Egy életfogytiglani börtönbüntetésre ítélt gyermeke éveikig együtt dolgozott a kivégzett miniszterelnök unokájával, jó kollegiális viszonyban voltak, de csak 1994-ben tudták meg egymásról, hogy kik a szülei. A környezettel létezett egy cinkos viszony is, „én tudom, hogy te tudod”, de nem beszéltek róla, hiszen általában a környezet is elfojtotta vagy elhallgatta a forradalmat és az azt követő megtorlást. Néhányuknak középiskolás, főiskolás korban sikerült a barátokkal, esetleg a hasonló helyzetűekkel megosztania titkait. Az elfojtásból, a háritásból eredő feldolgozás hiánya, a titkok, a tabuk többeket – egy életre szóló tanulságként – elfordítottak a politikától. Ez érthető, hiszen számukra a politizálás egyik következménye a megtorlás lehet.

A kettős nevelés, a kettős hatás

A gyermeket a családon kívül egy „másik hatás” is érte a forradalom értékelésével kapcsolatban, amit elsősorban az iskola, a tömegkommunikáció, a propaganda, az úgynevezett „fehér könyvek” közvetítettek. Eszerint '56-ban ellenforradalom volt, és akik részt vettek benne, azok ellenségek, gyilkosok, bűnözők voltak. Később pedig elhallgatták a forradalmat, kevés szó esett róla, de ha mégis, akkor a korábbinál alig enyhébben fogalmazott a hatalom és a propaganda. Volt, akire mindez nem hatott, mert a külső hatás az erős családi értékrendet nem tudta megingatni. „*A kettős nevelésben én is részesültem, de nekem az volt az etalon, amit otthon láttam, sajnáltam azokat, akik csak az iskolára voltak utalva.*” Ezekben a családokban, amikor megjelent a forradalmat és az apát elítélő propaganda, a hivatalos álláspont, a szülő figyelmeztette a gyermeket, hogy „*nem kell mindent elhinni, amit az iskolában mondanak*”, vagy „*ezek*” okozták az apa elítélését, halálát, a forradalom leverését. Találkoztunk olyan esettel is, ahol a „másik hatás” erejét esetenként maga az iskola hiteltelenítette. „*A tanító nélinek azt is lehet mondani, hogy utálok az oroszokat.*” Az egyik fővárosi interjúalanyunk, amikor egy belvárosi középiskola diákja lett, egyszeriben elismertté vált diáktársai körében, tisztelet és megbecsülés övezte édesapja tevékenysége és politikai elítélése miatt. A stabil értékrenddel nem rendelkező családokban elsősorban a propaganda hatott a gyermekre. Az az anya, aki nem tudott kitartani a forradalom igazsága mellett, akit a megélhetési és esetleges karrierszemponatok is a hivatalos értékelés elfogadása felé tereltek, nem tudta ellensúlyozni a „másik hatást”. „*November 7-én szavaltunk, az apámat meg kivégezték, olyat dicsőített az ember, ami az egész életére rányomta a bélyegét.*” „*És ha az embernek sokat mondják, hogy ellenforradalom, hogy gyilkosok, akkor már ő is kezdi elhinni. Szennyesnek érezte az ember magát.*”

A forradalmat követő 5-6 évben az „ellenforradalmár gyereke” nem lehetett sem úttörő, sem KISZ-tag. A puhuló diktatúrában viszont gyengült a propaganda és a tiltás is. Többen beléptek valamelyik ifjúsági szervezetbe (előfordult, hogy éppen egy-egy tanár javaslatára) a sikeres továbbtanulás érdekében vagy a közösségi élet iránti vonzódás miatt, és ezt ma sem tekintik politikai vonatkozású tettnek.

A propaganda, az iskola, és a családok többsége is a félelemre szocializálta a gyermekeket. A félelem a gyerekkornak, többeknél a felnőttkornak is egyik legmeghatározóbb érzése volt és maradt, az interjúalanyok többségében a forradalom napjaitól 1989-ig tartott. Egyik interjúalanyunk így fogalmazott: „Nyuszik lettünk '56-ban, az egész nemzetet nyuszivá tették.” A gyerekkori félelmeket a lövöldözés, a tankok, a katonák, az apa és a család elleni megtorlás táplálták. A gyermek félt, hogy neki is baja eshet. Később a titok esetleges elárulása miatt féltek, hogy miatta baj érheti a családot. Csak néhány családban sikerült olyan légkört teremteni, hogy a *gyermek „nem volt félelemre kényszerülve”*. Többen féltek az 1989. június 16-i temetésen is. Egyrészt azért, mert esetleg a még létező kommunista hatalom megzavarhatja az ünnepséget, másrészt féltek saját érzelmi reakcióiktól is. És félelmük megmaradtak a kárpótláskor, és aggodalmaik máig sem szűntek meg, mert „visszajöttek a kommunis-ták”, vagyis az MSZP színeiben az egykori MSZMP-sek.

A családot, a gyermeket ért veszteségek, hátrányok

A gyermeket körülvevő korábbi kerek világ az apa letartóztatása után kettéhasadt jó és rossz világra. Az egyik a támogató, másik az elutasító-elítélő világ volt. Számptalan támadás érte a gyermeket az apa „bűne” miatt, s a gyerekek egy része egyáltalán nem, vagy csak csekély segítséget kapott az eligazodáshoz.

A legnagyobb veszteség, amelyről minden interjúalanyunk beszámolt, a teljes család végleges vagy átmeneti elvesztése; ez volt a legerősebb és a legfájóbb veszteség. „Hiányzott az apám, másnak volt, nekem nem.” „Gyerekkoromban szerettem volna én is egész családot, szerettem volna, hogy ne legyek illegális.” „Elvették az apámat, őt szerettem a legjobban.” A kivégzettek családjai nem temethették el halottaikat, általában nem is tudták, hogy hová földelték el őket, a hatalom attól a több évezrede elismert emberi joguktól is megfosztotta a családokat, hogy hozzátartozóik nyughelyét ismerjék, ápolják. Néhányan más kivégzettek hozzátartozóitól, esetleg a temető alkalmazottaitól értesültek arról, hogy hozzátartozójuk a 301-es parcella mely sírjában nyugszik. Ápolták a sírt, de 1989-ig nem lehettek biztosak abban, hogy valóban a saját halottjuk fekszik ott. A 301-es parcellába kijárókat a rendőrök bántalmazták, elzavarták, és a sírhantokat lovakkal a földbe tapostatták. Mindezek ellenére egy-egy csokor virág, néhány gyertya újra és újra megjelent a 301-es parcellában.

Minden családban romlott az anyagi helyzet a kieső kereset, a vagyonelkobzás és az anya elleni retorzió miatt. A kivégzettek gyermekei nem kaptak sem árvasági ellátást, sem családi pótlékot. Volt olyan család, amelynek lakását is el kellett hagynia. Az alsóbb társadalmi státusú családok nagy nyomorban éltek, a gyermekeknek már 12-14 éves korukban napszámos vagy takarítói munkát kellett vállalniuk. „Ketten kerestünk annyit, hogy legalább kajára volt pénzünk. Féltünk, éhezünk és fázunk, ez az igazság.” A gyerekkori nyomort többen igyekeztek kompenzálni felnőttkorban, s

minden energiájukat az anyagi biztonság és jólét megteremtésére fordították. Többnyire sikerrel, de gyakran csak egészségük megromlása árán tudták megteremteni azt, amire gyermekkoruk óta vágytak: egy berendezett lakást, családi házat, autót.

A munkahelyéről elbocsátott, a háztartásbeli, a gazdálkodó anyának állást kellett keresnie, de '56-os elítélt feleségének munkát kapni nehéz vagy majdnem lehetetlen volt. A szakképzetlenek lehetősége csak a takarítónői vagy napszámosmunka volt, de ez elé is akadályokat gördített a párt vagy egy-egy, az „ellenforradalmárok”-tól sérelmet szenvedett, vagy más okokból túlbuzgó helyi vezető. Vidéken ez a hátrány sokkal erősebben jelentkezett, mint a fővárosban. A szakképzettek is nehezen kaptak munkát, s ha sikerült is nekik, többnyire csak alacsonyabb képzettséget igénylő, nehéz fizikai munkát találtak.

A másságra a szűkebb környezet gyakran oly módon reflektált, hogy elmaradtak a korábbi barátok, az ismerősök, a rokonság, így a család magára maradt. A terhek viselésében többeknek segített a vallás, viszont az egyháztól kért személyes segítség megtagadásáról több interjúban is esett szó. A református egyház passzívan viselte egyik lelkészének letartóztatását és kivégzését, s 1989-ben sem vállalta, hogy közbenjárjon a lelkész rehabilitációja érdekében. Kiállással egy esetben találkoztunk: 1958-ban egy református lelkész, az özvegy kérésére, harangozott a kivégzettért.

Az apa „bűnéért” halmozottan büntetett a rendszer. A nyílt és nyilvánvaló diszkrimináció elsősorban az anyákat érte, de a társadalom különböző intézményeiben – óvoda, iskola, katonaság, munkahely – gyakran a gyerekeket is. Többnyire informálisan rajzolódtak ki azok a határok, amelyeken az ötvenhatos elítélt gyerekének ajánlatos volt belül maradnia. E határok áttörési kísérleteinél általában felvillantak a tiltások, a figyelmeztető jelek, „*mi tudjuk, kinek a gyereke vagy*”. Szinte minden interjúban említést tesznek egy párttitkárról, párttitkárnőről (érdekes, hogy több a nő a negatív említések között), iskolaigazgatóról, tanárról, aki nyíltan vagy jelzésszerűen érzékeltette a gyermekkel, hogy ő más, mint a többiek, s ezért kevesebb jár neki.

Eddigi kutatásaink során nem találkoztunk olyan kodifikált rendelkezéssel, amely kimondta volna, hogy az ötvenhatos elítéltek gyermekei nem tanulhatnak tovább, vagy bizonyos pályákra alkalmatlanok, tény azonban, hogy az általános- vagy középiskolák igazgatói, párttitkárai, esetleg tanárai többeknél megakadályozták vagy megnehezítették a továbbtanulást. A közigazgatási és a helyi pártbizottsági iratok tanulmányozása a későbbiekben remélhetőleg választ ad arra, hogy voltak-e szóbeli eligazítások erre vonatkozóan, vagy spontán is működött a diszkrimináció. A fővárosi értelmiségi családok gyermekeit ez kevésbé sújtotta, ők részben a család kulturális és kapcsolati tőkéjének felhasználásával végül is bejutottak mind a középiskolába, mind a felsőoktatási intézményekbe. Akik viszont nem rendelkeztek hasonló háttérrel, egyáltalán nem, vagy csak kerülő utakon, esetleg csak felnőtt korban tanulhattak tovább.

Az eddig vizsgált életutak azt mutatják, hogy a második generáció intergenerációs mobilitása nem tér el lényegesen a 60-as, 70-es évek általános trendjétől. Az elítéltek gyermekeinél a foglalkozási mobilitás tekintetében nem történtek sem látványos lecsúszások, sem felemelkedések. A mezőgazdasági fizikai foglalkozású apa lánya betanított munkás lett, fia szakmunkás, a szakmunkások leányai szakmunkások

Az interjúalanyok és szüleik adatai

Név	Iskolai végzettség	Foglalkozás	Lakóhely		Börtönben töltött idő
			1956	később	
Andi József	8 általános	laboráns, hivatásos katonatiszt		főváros	kivégzett
Andi Józsefné	nincs adat	betanított munkás, adminisztrátor		főváros	
Andi József, ifj., 1946	8 általános	betanított munkás, gépkocsivezető		főváros	
Batonai László	8 általános alatt	segédmunkás		főváros	kivégzett
Batonai Lászlóné	8 általános alatt	segédmunkás		főváros	
Batonai Margit, 1949	szakmunkásképző	cipőfelsőrész-készítő		főváros	
Brusznjai Árpád	egyetem	tanár		város	kivégzett
Brusznjai Árpádné	középiskola	vegyészlaboráns		város	
Brusznjai Margit, 1954	főiskola	tanár		város	
Fekete László	egyetem	mérnök	város	főváros	1 év
Fekete Lászlóné	középiskola	adminisztrátor	város	főváros	
Fekete Zsolt, 1948	főiskola	üzemmérnök	város	főváros	
Földesi Tibor	középiskola	villanyszerelő		város	kivégzett
Földesi Tiborné	nincs adat	eladó	város	község	
Földesi Katalin, 1953	középiskola	ügyintéző	város	község	
Földvári Rudolf	szakmunkásképző	pártmunkás, műszaki szerkesztő	város	főváros	6 év
Földvári Rudolfné	nincs adat	varrónő	város	főváros	
Földvári Magdolna, 1950	középiskola	ügyintéző	város	főváros	
Göncz Árpád	egyetem	agronómus, író, politikus		főváros	6 év
Göncz Árpádné	középiskola	szociális munkás, htb., adminisztrátor		főváros	
Göncz Kinga, 1947	egyetem	pszichiáter		főváros	

Gulyás Lajos	főiskola	református lelkész	község	kivégzett
Gulyás Lajosné	középiskola	tanítónő	község város	
Gulyás Anikó, 1947	középiskola	könyvelő	község város	
Kolompár Mátyás	nincs	alkalmi munkás	község	kivégzett
Kolompár Mátyásné	nincs	alkalmi munkás	község	
Kolompár Valéria, 1951	nincs	betanított munkás	község	
Kolompár Erzsébet, 1957	8 általános alatt	betanított munkás	község	
Lukách Tamás	főiskola	műszaki vezető, üzemmérnök	főváros	6 év
Lukách Tamásné	főiskola	zenei szerkesztő, adminisztrátor	főváros	
Lukách Krisztina, 1956	egyetem	közgazdász	főváros	
Mérei Ferenc	egyetem	pszichológus	főváros	4,5 év
Mérei Vera	egyetem	pszichológus	főváros	
Mérei Zsuzsa, 1956	egyetem	pszichológus	főváros	
Molnár Zoltán	szakmunkásképző	pártmunkás, újságíró, író	főváros	2,5 év
Molnár Zoltánné	nincs adat	pártmunkás	főváros	
Molnár Tibor, 1946	főiskola	tanár	város	
Pekó István	8 általános alatt	mezőgazdasági alkalmi munkás	község	kivégzett
Pekó Istvánné	8 általános alatt	mezőgazdasági alkalmi munkás	község	
Pekó Erzsébet, 1948	8 általános	mezőgazdasági alkalmi munkás, fonónő	község város	
Regéczy-Nagy László	középiskola	hivatásos katonatiszt, gépkocsivezető, fordító	főváros	6 év
Regéczy-Nagy Lászlóné	középiskola	htb., titkárnő	főváros	
Regéczy-Nagy Márta, 1957	főiskola	gyógypedagógus	főváros	
D. Szabó Károly	8 általános alatt	földműves	község	kivégzett
D. Szabó Károlyné	8 általános alatt	kisegítő családtag, takarítónő	község	
Szabó Károly, 1946	szakmunkásképző	vízvezeték-szerelő	község	

lettek vagy adminisztratív munkakörben dolgoznak, az értelmiségi származásúak többnyire értelmiségivé váltak. Azt azonban valószínűsíthetjük, hogy a politikai elítéltek gyermekeinek többsége anyagi és kulturális vonatkozásban a korábbi lehetőségeihez képest lecsúszott, s ha tovább tanult is, azt csak nagyobb erőfeszítések árán tehet-e, és gyakran nem a vágyott pályára került. Amennyiben ez a jelenség nem e tizenhét interjú specifikuma, akkor a kutatás végén megerősíthetjük azt a hipotézisünket, hogy a hatalom – tudatosan vagy ösztönösen – nem fordított igazán figyelmet az elítéltek gyermekeinek intézményes diszkriminációjára, azt rábízta a helyi funkcionáriusokra, akiknek egy része komolyan vette politikai „hivatását”, mások vagy kijátszhatók voltak, vagy kevésbé figyeltek oda, s rábízta a társadalomra, amelynek egy része félelemből vagy elfogadva a propagandát semmiféle szolidaritást nem vállalt a megtorlás áldozataival. A politikai elítéltek gyermekeinek életét többnyire a külvilág, a nyilvánosság számára nehezen tetten érhető mindennapi életvitelükben akadályozták. Többeknél ez testi és lelki egészségük visszafordíthatatlan megromlását is eredményezte.

Segítség, szolidaritás

Interjúalanyaink a szolidaritás, a segítség, a támogatás, a civil kurázi megnyilvánulásának számtalan példáját sorolták. A rokonság a családok többségénél támogató intézményként működött, azonban éppen a társadalom alsó szintjén lévő, nagy nyomorban élő sokgyermekes családoknál elmaradt a rokoni támogatás. Ennek oka elsősorban anyagi és kulturális tőkájük hiánya. De találtunk olyan értelmiségi családot is, ahol egy-egy rokon megtagadta az elítélteket, illetve annak családját is. A rokonok – általában a nagyszülők, a szülők testvérei – többnyire szeretettel vették körül a gyermeket, részt vettek a nevelésében, a család anyagi s többeknél erkölcsi támogatásában is, erősítették a pozitív apa- és forradalomkép kialakítását, fenntartását. Az ilyen típusú segítséget eddig legerősebben a tradicionális értelmiségi családok egy részénél érzékeltek. Akiknél létezett egy biztonságot jelentő háló, amelyet a rokonság, a barátok, a hasonló sorsúak támogatása hozott létre, az erőt és erkölcsi tartást is adott a gyermekeknek.

A közvetlen környezet, a szomszédok is gyakran segítettek a gyermekek ellátásában, s támogató rokonszenvükkel a terhek viselésében. *„Engem az első három évben a ház nevelt”, „támogató cinkosság működött”, „az egész város segített”, „amire emlékszem, az csak pozitív volt”.* Majd mindenki említi, hogy többen támogatták őket élelemmel, ruhákkal, az anyát munkalehetőséggel. Nem volt ritka a névtelenül küldött ajándék és pénzküldemény sem, de senki sem említi, hogy tudna a szervezett „rózsaszín segély” akcióról. Többen támogatásként, szolidaritásként értékelik a környezet hallgatását is. *„Jó volt, hogy a faluban sajnáltak, nem hozták elő [az apa kivégzését], a parasztemberben volt annyi tapintat.”*

Az iskolában, amely sokaknál az ellenséges világot jelentette, a szolidaritásnak, támogatásnak szintén számtalan megnyilvánulásával találkoztak. A kortárs csoport többnyire nem bolygatta a „témát”. A pedagógusok közül többen élelemmel, ruhával, együttérzéssel segítettek, egyeseket támogattak a továbbtanulásban. Az egyik csepeli általános iskolában három hónapos kelet-németországi csereüdülésre három olyan diákot választottak ki a tanárok, akiknek hozzátartozói részt vettek a forradalomban.

Még nem tudunk választ adni arra a kérdésre, hogy a segítség, a szolidaritás mennyiben szólt kizárólag a szülőt elvesztett gyerekek, és mennyiben a politikai elítélt gyermekeké. Kizárólag emberi szolidaritásról volt-e szó, vagy ennél többről, az '56-os ügygel való szolidaritásról, '56 ügyének támogatásáról, vagy esetleg a segítséget nyújtó lappangó lelkiismeret-furdalásának enyhítéséről. Vélhetően ezek összesződtek, s maguk az egykori segítséget nyújtók sem mindig tudták volna megfogalmazni indítékaikat.

Személyes emlékek a börtönről

Volt, aki nem találkozott a letartóztatott apával, mert fel sem merült otthon a látogatás lehetősége, vagy az apa azt kérte az anyától, hogy ne vigye be gyermekeit a börtönbe, maradjon meg úgy az emlékezetükben, ahogy korábban a megszokott környezetben látták. Interjúalanyaink többsége viszont találkozott a letartóztatott, az elítélt szülővel a bíróság folyosóján vagy a börtönben a beszélőkön.

A beszélőket készülődés, izgatottság, nagy várakozás előzte meg. A Gyűjtőbe tartó autóbuszban a sorsközösség érzése erősödött, és ott a gyermek számos olyan dolgot is megtudhatott a börtönről, amit otthon nem mondtak el neki. A beszélő negatív élmény volt azoknál, akiknél nem volt lehetőség a testi kontaktusra. Ebben az esetben a várakozást negatív élmény, a rács, a kiszolgáltatottság és a szorongás követte. A beszélő pozitív élmény volt mindazoknál, akiknek lehetőségük volt legalább az elítélt megérintésére, némi személyesebb kontaktusra. A kivégzettek gyermekeinek egy része egy-egy ilyen pillanatot őriz utolsó személyes emlékként apjáról. Egy-egy mozdulatot, illatot, néhány mondatot, amely útravaló egész életükben. „A rácson átmegyünk, és akkor ott az apám, de az arcára abszolút nem emlékszem. És az ölébe vesz, és nagyon jó szaga van. Mesélt nekem akkor. Két görög sort tanított, és ez a két görög sor vitte a hátán az én emlékezetemet.” „Apámnak az utolsó mondata az volt, amikor elköszöntünk, hogy ne foglalkozz soha politikával.”

Az apa szabadulása után

A szabadulást izgatott várakozás előzte meg, az amnesziák híre minden családhoz eljutott. A várakozás után azonban a „hős” helyett esendő, megtört ember érkezett haza, aki beilleszkedési nehézségekkel küzdött a családon belül, és még inkább a társadalomban. Több kamaszodó gyermeknek volt konfliktusa édesapjával, egyeseknek azzal kellett megküzdeniük, hogy egy ismeretlen ül velük szemben. „Nehéz időszak elfogadni, hogy a korábban távollévővel naponta együtt kell lenni. Kisgyerekként vesztettem el őt, és kamaszként kaptam vissza.” Többen azt érezték, hogy nem tudnak megfelelni apjuk elvárásainak. Egyes családokban intenzív volt a kapcsolat a börtöntársakkal, máshol az apa visszahúzódott, teljesen kizárta a külvilágot, s ez a kényszerű magányosság csak 1989-ben oldódott.

A probléma kezelésében a családokban nem érzékelünk lényeges változást az apa szabadulása után sem. Ahol korábban elhallgatták, ott ez később sem változott, ahol nyíltan vállalták, ott a hazatért szülő információi teljesítették ki a képet, beszélt a börtönélményekről, '56-os tevékenységéről. Eddig azonban csak egy olyan családot találtunk, ahol az apa a forradalom lényegét, saját szerepét is meg tudta értetni a

gyermekével. Ahol a gyermek a korábbi években alulinformált volt, most sem mert kérdezni; esetleg tapintatból, vagy mert kiderülhet, hogy sok mindent nem tud, amit a család tudottnak vélt. A továbbiakban készítendő interjúk nyilvánvalóan e vonatkozásban is tovább gazdagítják ismereteinket.

Újratemetés, rendszerváltás, kárpótlás

1989, miként az egész magyar társadalomnak, minden interjúalanyunknak is drámai fordulatot jelentett. Az „ellenforradalom” a hivatalos szóhasználatban először „népfelkeléssé”, majd „forradalomná” változott, megszűntek a titkok, tabuk, kiderült, hogy hazugság mindaz, amit korábban a hivatalos propaganda közvetített. A „bűnösökről” kiderült, hogy áldozatok, vagy éppen hősök. A szégyen büszkeséggé változhatott.

A kivégzettek családjai számára végre bizonyossá válhatott, hogy halottjuk hol fekszik. Néhányan elfogadták a hivatalos temetői nyilvántartást, nem kérték hozzátartozójuk exhumálását. Legtöbbjük számára viszont fontos volt, hogy exhumáltassák, s ha késve is, de eltemethessék halottjukat. *„Egyszerűen döbbenetes, hogy mennyire kell, hogy tudjad, hogy hol van. ...megnyugtató volt. Szóval óriási jelentősége volt, hogy biztosan tudjuk, hogy ő van ott.”* Nekik fontos volt méltó helyen eltemetni a halottat, amit hangsúlyozottan nem közügynek, hanem személyes ügynek tekintettek. Volt, aki a családi sírboltot választotta, másoknak nem volt fontosabb hely, mint a 301-es parcella, hiszen az akkor is állni fog, ha a családtagok már nem élnek.

Az 1989. június 16-i újratemetést ki a helyszínen – a Hősök terén és a 301-es parcellában –, ki még mindig félve a televízió előtt élte át, s valamennyiüknek meg-rázkódtatást okozott. A korábban hallgató, némán támogató vagy éppen ellenséges külvilág is jelét adta, hogy tud arról, amiről korábban nem beszéltek, s ez a jel többnyire az elismerés, a tisztelet jele volt.

A rehabilitálás – akinél megtörtént – óriási erkölcsi elégtételt jelentett, viszont sokan vallják, hogy *„pénzzel nem lehet jóvátenni, amit elvettek”*.

III. MOST (A JELEN)

Az 1989–90-es rendszerváltozási eufória és a történelem egy szakaszának személyes lezárása után megkönnyebbülés, megnyugvás következett. Megszűnt a hazugság, oldódott a korábbi szorongás. A sajtó és a tévéműsorok árasztották a forradalommal és a Kádár-rendszer történelmével kapcsolatos visszaemlékezéseket, elemzéseket. Már nem kell félni a lelepleződéstől, de a félelem reflexei, ha keveseknél is, de jelen vannak egy esetleges visszarendeződés lehetősége miatt. Van, akit a korábbi évtizedek félelme ma is fogságban tart: *„Annyi sok rosszat kaptam én ennek következtében, hogy teljesen pozitívan nem tudom fölfogni. Én szeretnék nyugodtan, békében élni... meg az is lehet, hogy a félelem, amiben fölöttem, bennem van, és ezért nem merek igazán állást foglalni.”*

Az apák rehabilitálása, többek reaktiválódása részben megnyugvással tölti el az interjúalanyokat, azonban nem tudják elfelejteni azt, hogy édesapjuknak mennyi gyötrelmet jelentettek a börtönévek, valamint a szabadulás utáni időszak is. A forradalom

ünneplésének intézményesítése, a kötelességszerű megemlékezések ellenérzéseket váltanak ki: „Kezdet egy idő után sok lenni az egészsből.” „Az volt az érzésem, hogy apám csak egy ürügy arra, hogy a szónok a saját politikai meggyőződését elmondhassa. Én örülök, ha az ő nevét bárhol leírva látom, de ezektől a felszínes és nagyon egy kaptafára menő ünnepektől, amik hasonlítanak a régi november 7-re, nagyon fázom.” „Büszkébb voltam akkor, amikor nem volt ennyire nyilvános. Amikor csak a mi ügyünk volt.” Az emléktábla-avatások, utcák elnevezése a kivégzett apákról részben elégtétel, de idegenkedés forrása is. Az ötvenhatosok közötti viták, ellentétek, a forradalom kisajátítására tett különféle kísérletek – személyes és politikai célokra – taszító hatásúak. „Ötvenhat ne legyen bármihez is jogosítvány.” „Elsikkasztották '56-ot.”

A periratokat hárman tanulmányozták, nekik fontos volt tudni, mit tett az apa. Az olvasottak megerősítették, hogy nem volt bűnös, s az is kiderült, kik vallottak ellene és mellette. A felelősség kérdését többen – általában kulturális szintjüktől függően – már feldolgozták önmagukban. Nyílt indulatokkal alig találkoztunk. Interjúalanyaink többsége nem igényel látványos felelősségre vonást, retorziót, de igényt tart a bűnösök megnevezésére, akiket a hamis tanúkban vagy a Kádár-rendszer egyes vezetőiben jelölt meg.

Az élmények, emlékek átadása a harmadik generációnak

Az informálás, a saját gyermekek tájékoztatása többnyire a megélt családi minták szerint történik. Akik önmagukban is elfojtották a problémát, azok gyermekeik előtt is titkolják a nagypapa múltját. Akik önmagukban sem tudták feldolgozni, azok bár nem titkolják, elmondták gyermekeiknek, de a mindennapokban nem beszélnek róla. Akik maguk is a tabuval, a feldolgozás hiányával küszködtek, s küszködnek ma is, azok '89-ig nem mondták el gyermekeiknek, de azóta nyíltan beszélnek róla. Mindazoknál, akik önmagukban már feldolgozták a történeteket, fontos volt, hogy elmondják gyermekeiknek az igazságot, ők nyíltan beszéltek róla már korábban is. Ők tudják, hogy milyen fontos az identitás, az őszinteség, a gyermek támogatása a világban történő eligazodáshoz, s azt is, hogy mindezek hiánya mennyire megnehezítheti egy gyermek mindennapi életét. Az ő gyermekeik büszkéek a nagypapjukra.

Az '56-os forradalom képe a második generációban

A forradalomhoz a többségnél elsődlegesen a személyes érzelmi trauma kapcsolódik, a forradalom eszmei öröksége többnyire másodlagos. A legalsóbb társadalmi és kulturális szinten lévőket '56 ma is csak a személyes érintettség szintjén foglalkoztatja. Az '56-os események a biztonságot jelentő apától fosztották meg a családot, a gyermeket. Az egyik kivégzett iskolázatlan gyermekei „népnafelkelés”-ként emlegetik a forradalmat.

Idegen elnyomók elleni harc, amely a résztvevők szerencsétlenségét okozta, reménytelen, értelmetlen harc volt – leegyszerűsített forradalomkép él mindazokban, akik nem voltak beavatottak, akik teljes elfojtásban élték le az elmúlt évtizedeket. Ők '56-nak csak a tragédiájára reflektálnak ma is, az ő esetükben csak a negatív személyes sorson keresztül tételeződik a történelmi, politikai esemény, bennük a rendszer-váltás is csak a hiábavalóság érzését erősítette. „Az, ami '56-ban történt, az apám, és

hát nemcsak az ő, hanem a többi hasonló helyzetben lévő embernek csak a szerencsétlenségét okozta.” Ez a leegyszerűsített '56-kép él azokban is, akik korábban ingadoztak, akik „bedőltek” a Kádár-rendszer ellenforradalmi propagandájának, de '89-től már másképpen vélekednek – háritva vagy megbánva a „bedőlést”.

Akiknél már a felnőtté válás időszakában a család és a környezet segítségével kialakult az *árnyaltabb, összetettebb forradalomkép*, '89 után sem vélekednek más-ként. Ők a forradalom történelmi és politikai jelentőségét a szabadságért, a függetlenségért és a demokratikus politikai berendezkedésért folytatott harcban látják, ez egyben az emberi kihívás, a helytállás, a tisztesség példáját jelenti számukra. *„Rájöttek arra, hogy az oroszok becsapták őket, azt akarták, hogy menjenek ki, és Magyarország legyen független.”* *„Én otthon '56-nak a becsületes vállalását láttam.”* Többen megfogalmazták, hogy ami velük történt az elmúlt harminc évben, nemcsak szörnyűség volt, hanem *„előnyt is adott, mégpedig lelki, életvezetési előnyt”*. Ők nem szégyelltek korábban sem apjuk tettét, ellenkezőleg, büszkék voltak rá. *„Büszke voltam arra, amit tett, és arra is, hogy itthon maradt, és vállalta a következményeket.”*

Kutatásunk első szakaszában természetesen csak vázlatos képet adhattunk az ötvenhatosok második nemzedékének életútjáról és a forradalommal kapcsolatos vélekedéseiről. A további interjúkból minderről részletesebb információhoz jutunk, amelynek összegzését majd egy kötet keretében kívánjuk közreadni.